

Andijon davlat pedagogika instituti

Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Mahmudov Zoirbek Tohirjon o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada yirik jadid vakillaridan biri Is'hoqxon To'ra Ibratning ijodi va faoliyati tarixidan bayon qilinadi. Maqola orqali buyuk jadid bobimiz Is'hoqxon to'ra Ibratning mashaqqatli hayot yo'lari haqida turli ma'lumotlarga guvoh bo'lasiz. Maqolada Is'hoqxon Ibratning mardlik, jasurlik bilan olib borilgan keng ko'lamlil ishlari haqida turli ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: "Usuli savtiya", olgan "Lug'ati sitta al-sina", "Jome' ul-xutut" asari, "Matbaayi Is'hoqiya" bosmaxonasi, "Mezon uz-zamon", "Uchitel" rus maktabi, Is'hoqxon To'ra nomidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internati.

XIX asr oxiri va XX asr boshlaridan e'tiboran mahalliy aholi o'rtasida G'arb tilariga, xususan, rus tiliga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirib yubordi. "Usuli savtiya" metodiga asoslangan, zamon talablariga javob beradigan jadid maktablari hamda rus-tuzem maktablari o'lkaning faqat kata-katta shaharlaridagina emas, shu jumladan, yirikroq qishloqlarida ham ochila boshladi. Zamon talablarini yaxshi tushungan ilg'or fikrli kishilar o'z farzandlarini bunday maktablarga bera boshladilar. 192-yilda To'raqo'rg'on qishlog'ida ham birr us-tuzem maktabi ochiladi va maktabga homiylik qilish xalq qozisi Is'hoqxon to'ra Ibratga topshiriladi. Rus tili bilan bir qatorda o'nga yaqin Sharq va G'arb tillarini ancha mukammal bilgan Is'hoqxon Ibrat bu masalada o'z xalqiga yordam qo'lini cho'zdi. U olti tildagi: arabcha, forscha, hindcha, turkcha, sartcha (o'zbekcha) va ruscha so'zlarni o'z ichiga olgan "Lug'ati sitta al-sina" nomli lug'at kitobini yaratdi. Chor ma'murlari tomonidan mahalliy mualliflar asarlari nashriga qarshi o'rnatilgan qattiq nazorat, ta'qib tufayli asar ancha kechikib, 1901-yil oxirida Toshkentdagi V.I.Lenin bosmaxonasida nashrdan chiqdi. U mingdan ortiq so'zni o'z ichiga olib,

53 bet , ikki qismdan tashkil topgan. Is'hoqxon Ibratning mazkur lug'atini arab alifbosida yaratilishi ham mustamlakachilarning turkey xalqlarni ruslashtirish siyosatiga butunlay zid edi. Mana shu nihoyatda muhim va o'ta murakkab masalaga o'zbek ma'rifatparvarlari, pedagoglari orasida birinchi bo'lib qo'l urdi va zamondoshlarining talabini ancha qondirishga muvaffaq bo'ldi.

Tilshunoslikning murakkab , shu bilan birga, kam o'rganilgan sohasida Is'hoqxon Ibrat ancha mukammal "Jome' ul-xutut" ("Yozuvlar majmuasi") nomli asar yaratdi. Muallif o'zining mazkur ilmiy asarida jahon yozuvlarining eng ibtidoiysi- piktografik (lotincha pictus- rasm va grekcha grapho- yozaman) yozuvlaridan, to shu XX asr boshlaridagi eng mukammal yozuvlargacha bosib o'tgan taraqqiyot tarixini yoritib berishga harakat qiladi. Is'hoqxon Ibratning mazkur "Jome' ul-xutut" asari 132 betdan iborat bo'lib , 1330-hijriy-1912-milodiy yili Namanganda o'zining "Matbaayi Is'hoqiya" bosmaxonasida chop etilgan.

Ibrohim Davron xabar berishicha, Is'hoqxon zo'r xattot, husnixatni mukammal egallagan kalligrafdir. U bu sohada yaratgan "Shoyoni bir san'ati (asari) uchun 1907-yilda kata mukofotga sazovor bo'lgan. U ham xattoti a'zamdur. Chunki musulmoncha xat yozmoqdin o'n yeti nav' yozuv birla qalam yurguzurlar. Bu osori qalamiya va aqliyasidin namunayi zoti, demakki, shoyon bir san'ati o'tgan yili – 1907-yilda janob Turkiston generol-gubiratoriga taqdim qilinib, shoistalig'ig'a ikkinchi darajali pocho'tnoy xalat (faxrli chopon) olgan edilar"¹ .

Is'hoqxon Ibratning "Jome' ul-xutut" asaridan oldinroq yaratilgan "San'ati Ibrat, qalami Mirrajab Bandiy" asari xattotlar uchun husnixat bo'yicha qo'llanma sifatida yaratilgan bo'lsa-da, Farg'ona vodiysi viloyat va shaharlarida faoliyat ko'rsatgan usuli jadid maktablarida "Alifbo" darsligi sifatida ham qo'llangan.

Mutafakkirning xalqimiz tarixiga bag'ishlangan eng yirik va keng qamrovli asari "Tarixi Farg'ona " yilnomasidir. Muallif ushbu asarini yaratishda ko'zda tutgan asosiy maqsadini shunday ifodalaydi: "Tarixi Farg'ona" ni yozmoqdin maqsad izhori hunar yoki musannif qatoriga kirmak yoki ta'mini tiriklik yo'lida bo'lmay, balki bani basharni(ng) tiriklik qilish, sanoat va ziroatlari, madaniyat va

---

¹ Haq so'z.// Turkiston viloyatining gazet, 1908,56-son.
www.tadqiqotlar.uz

badaviyatlarini xalqlarga ko'rsatmak, bizdan keyin keladurganlar o'tganlarni(ng) turmush va qilmish va bilmush ishlaridan ibrat olsun. O'z zamoni bilan o'tgan zamoni tarozu qilib, vazni bilsun uchun va ham ilmi ta'rix bir ilmi ta'rifdur. Ilmli sharif va ilmi najib ekani, ilimlik va fikrlik insonlarga oshkor va ravshan ekani ma'lum uchun Farg'ona tarixini yozmoqqa taraddud ayladim².

Is'hoqxon to'ra Ibrat ijodiy faoliyatida "Mezon uz-zamon" ("Zamon tarozusi") islomiy-ta'limiy risolasi alohida o'rin tutadi. Olimlar mazkur asarida yangi zamondagi evralishlar va ularga millatdoshlarning munosabati masalasiga e'tiborni qaratdi. Is'hoqxon to'ra har qanday zamonda har bir musulmon "zamon tarozusi" ga ega bo'lmog'i lozimligini, zamondan orqada qolish musulmon uchun ayb ekanligini, zamon bilan hamqadam bo'lish uchun esa ilm-ma'rifat darkorligini alohida ta'kidlaydi. Asar shartli ravishda to'qqiz mezondan tashkil topgan. Jumladan, birinchi mezonda yangi paydo bo'lgan narsa-buyumlarga munosabat masalasi tahlil etiladi. Adib juz'iy so'zlar ustida janjal qilib yurgan ulamolarni ummat va millat xizmatini qilmoqqa chaqiradi.

Is'hoqxon to'ra Ibrat boshqa ma'rifatparvarlar kabi o'z she'r va maqolalarini o'zbek tilidagi ilk matbuot organi bo'lgan "Turkiston viloyatining gazetisi" da e'lon qildi, keskin munozaralarda faol ishtirok etdi. Bundan tashqari, Is'hoqxon Ibrat Toshkent jadidlari rahbarlik qilgan "Taraqqiy", "Tujjor", "Sadoyi Turkiston" "Al-Isloh" gazeta va jurnallarida, Mahmudxo'ja Behbudiyning "oyina" jurnalida, Obidjon Mahmudovning "Sadoyi Farg'ona" gazetasida she'r va maqolalari bilan faol ishtirok etdi.

Ma'lumki, Munavvarqori o'zbek mutafakkirlari orasida "usuli savtiya" metodiga asoslangan jadid maktablarining birinchi tashkilotchisidir. Ilg'or pedagoglar XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib, "usuli qadimiya" ga qarama-qarshi davr talablariga javob bera oladigan, zamonaviy pedagogikaning ilg'or yutuqlari bilan qurollangan "usuli jadidiya" maktablarini vujudga keltira boshladilar, xotin-qizlarni ma'rifat nuridan bahramand qilish g'oyalari bilan chiqdilat, bu g'oyalarni o'z amaliy faoliyatlariga ham tatbiq qildilar. Is'hoqxon

---

² Is'hoqxon Ibrat. Tarixi Farg'ona. Qo'lyozma. O'ZRFASHI Qo'lyozmalar xazinasi, inv. 11080, 3-4-betlar.

Ibrat yangi maktablarni olqishlabgina qolmay, ularni “usuli qadim” tarafdorlaridan qattiq turib himoya qildi. Bu o‘rinda 1907-yilda Is’hoqxon Ibrat bilan Toshkent shahar Sebzor dahasidagi eski maktabdor Mulla Husanxo‘ja o‘rtasida kechgan munozara ancha diqqatga sazovor.

Is’hoqxon Ibrat yigirma yildan ortiq vaqt davomida To‘rao‘rg‘on va Namanganda xalq qozisi lavozimida faoliyat ko‘rsatdi. Ma’lumki, musulmon dinida ma’nan va jismonan tozalikka, poklikka alohida e’tibor beriladi. Bu muhim masalaga Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq”, Abdurauf Fitrat “Rahbari najot” asarlarida alohida boblar ajratganliklari bejiz emas. Is’hoqxon to‘ra 1905-yilda xalqining salomatligi, gigiyenik jihatdan ozoda bo‘lishini o‘ylab, o‘z qishlog‘I To‘rao‘rg‘onda ajoyib hammom qurdirdi. Mazkur hammom Yevropa usulida qurilgani sababli mutaassiblari qaydiga tushdi, uni “harom” deb e’lon qildilar, natijada, soda xalq bu hammomga bormay qo‘ydi. Qancha harakat, orzu-umid, iqtisodiy xarajatlar bilan qurilgan hammom binosi bir necha yil bekor yotdi.

1908-yilning noyabr-dekabr oylarda bir necha yildan beri bo‘sh yotgan hammom binosida bosmaxona tashkil qildi va “Matbaayi Is’hoqiya” nomi bilan ishga tushirdi. Matba ishlaridan ancha xabardor bo‘lgan Husayn Makayev va Abdurauf Shahidiy Is’hoqxon bilan yonma-yon turib ishladi. Turkiston o‘lkasining chekka bir qishlog‘ids matbaaning vujudga kelishi o‘zbek xalqining ta’lim-tarbiya, ma’rifat sohasidagi ulkan yutug‘I edi. Bu haqda “Tarjumon”, “Vaqt” gazetalarida maqolalar e’lon qilingan. Matbaaning tashkil qilinishi, uni vujudga keltirishdagi maqsadi to‘g‘risida Is’hoqxon to‘ra Ibrat “Tarixi chopxona” nomli she’r bitdi.

Turkistonning ilk matbaachilaridan biri Is’hoqxon to‘ra bu amaliy faoliyati bilan o‘lka ma’rifatparvarlari, maorifchilari faoliyatini yana bir pag‘ona yuqoriga ko‘tardi. Sho‘rolar davrining dastlabki yillaridayoq “Matbaayi Is’hoqiya” nomi olib tashlandi va “Udarnik” nomida faoliyat ko‘rsatdi. Hozirgi Namangan viloyatidagi Is’hoqxon Ibrat nomidagi matbaa-bosmaxona “Matbaayi Is’hoqiya” zaminida tashkil topgan.

Is’hoqxonning husnixatga, xat-savod chiqarishga bag‘ishlangan “San’ati

Ibrat, qalami Mirrajab Bandiy”(1908) o‘quv risolasi, “Ilmi Ibrat” (1909) nomli she’rlar to‘plami, yozuvlar tarixiga bag‘ishlangan “Jome’ ul-xutut” (1912) asari o‘z matbaasida nashr etildi. Shu bilan birga, Abdurauf Samadov (Shahidiy)ning “Mahramlar” dramasi ham 1911-yilda “Matbaayi Is’hoqiya”da nashr etilgan.

Is’hoqxon Ibrat 1908-yilda Moskva, Peterburg shaharlarida bo‘ladi, diqqatga sazovor joylari bilan tanishadi. Peterburgda Ermitajda saqlanayotgan, Kaufman tomonidan 1868-yilda Samarqandni bosib olganda olib ketilgan “Mus’hafi Usmoniy”ni ko‘ziga surtdi, Rusiya oliy va o‘rta o‘quv yurtlari tizimi bilan yaqindan tanishdi. Qaytishda Orenburg va Ufa shaharlarida bo‘ladi, turkey xalqlarning ulug‘ mutafakkirlari Rizouddin Faxriddin, Fotih Karimiylar bilan “usuli jadid” xususida uzoq suhbatlashdi. Shu bilan birga, R.Faxriddinning “Sho‘ro” jurnali, F.Karimiyning “Vaqt” gazetasi bilan aloqa o‘rnatdi, ularning doimiy mushtariysiga aylandi.

1914-yilda To‘raqo‘rg‘onda rus maktabi ochdi va uni “Uchitel” nomi bilan atadi. Bu maktabda To‘raqo‘rg‘on va qo‘shni qishloqlardan 30 nafar o‘quvchi 1916-yilgacha ta’lim oldi, maktab dasturiga milliy ma’naviyat bilan bog‘liq o‘quv predmetlarini ham kiritdi. Bu predmetlarning yuqori saviyada o‘qitilishini Is’hoqxon to‘raning o‘zi nazorat qildi. Bu, albatta, mustamlakachi ma’murlar siyosatiga ma’qul kelmas edi. U maktabga rus o‘qituvchilarini ham jalb qildi, o‘zi ham o‘qituvchilik qildi. Maktabni 1916-yilda general-gubernatorlik ma’muriyati ruxsatisiz ochilganini ro‘kach qilib yopib qo‘ydilar.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2016-yil 2-noyabr kuni Namangan viloyatti saylovchilari bilan saylovoldi uchrashuvida namanganlik mashhur tarixiy shaxslar qatorida Is’hoqxon Ibrat hayoti va faoliyati, uning ma’naviy-ma’rifiy hayotimizda tutgan o‘rniga alohida to‘xtalib: “To‘raqo‘rg‘onda Ibrat domla hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan muzey borligi yaxshi albatta Lekin savol tug‘iladi: shunday ulug‘ zotning xalqimiz uchun qilgan buyuk xizmatlarini butun mamlakat miqyosida o‘qib-o‘rganish, merosini targ‘ib qilish, avlodlarga yetkazish uchun shuning o‘zi yetarlimi ? Menimcha, To‘raqo‘rg‘onda u kishiga atab zamonaviy bog‘ yaratib, yodgorlik majmuasini tashkil qilsak, buyuk bobomiz oldidagi

qarzimizni uzgan bo‘lamiz!”-degan edi. Shundan so‘ng 2017-yil 13-apreilda Vazirlar Mahkamasining “Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumanida atoqli ma‘rifatparvar Is‘hoqxon Ibrat nomida yodgorlik majmuasini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilindi. Ushbu qaror asosida keng ko‘lamli bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi.

2018-yilning 3-may kuni davlatimiz rahbari majmuada amalga oshirilgan ishlar bilan borib tanishdi. O‘tgan vaqt mobaynida ikki gektar yerdan ziyod maydonni egallagan yodgorlik majmuasida keng ko‘lamli bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi. Loyiha qiymati 13 milliard so‘mdan ziyod majmua: bog‘-xiyobon, uning o‘rtasida Is‘hoqxon to‘ra Ibratning ulug‘or haykali, milliy uslubdagi ayvon, bosmaxona, musiqali favvora, chet tillarni o‘qitishga ixtisoslashtirilgan 400-o‘rinli maktab-internat va tarixiy-me‘moriy muzeydan iborat barpo etilgan obidalarni o‘z ichiga olgan. Xorijiy tillar bo‘yicha ilmi ishlar olib boorish, til o‘rgatish metodologiyasini takomillashtirish, maktab-internatda mashg‘ulotlarni shu asosda olib boorish kerakligi ta‘kidlandi. Yurtboshimiz Ibrat maktabini a‘lo baholarga bitirgan o‘g‘il-qizlarni oliy o‘quv yurtlariga imtihonsiz qabul qilish va grant asosida o‘qitish bo‘yicha topshiriqlar berdi.

Millat hech qachon o‘zining buyuk rahnamolarini unutmaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Jadidlar. Is‘hoqxon To‘ra Ibrat. Yoshlar Nashriyoti Uyi, T-2022y.
2. Jadidlar. Is‘hoqxon To‘ra Ibrat. “Zabarjad Media”, T-2022y.
3. Haq so‘z.// Turkiston viloyatining gazetasi, 1908,56-son.
4. Is‘hoqxon Ibrat. Tarixi Farg‘ona. Qo‘lyozma. O‘ZRFASHI Qo‘lyozmalar xazinasi, inv. 11080, 3-4-betlar.